

Beszélgetés Kós Károllyal

1973 NYÁRUTÓJÁN A FÖLDMŰVELÉSRŐL

Kérdez: **BENKŐ SAMU**

— *Temesvárt született. Ott a Bega partján, aztán Nagyszebenben és Kolozsvárt töltötte gyermekéveit s végezte el középiskolai tanulmányait; építész-mérnöki oklevelet Budapesten szerzett. Csupa város, mégis férfikora teljében földművelésre is adta a fejét, falusi életformát választott magának. Miért tette?*

— A kérdésfeltevés így téves. Ugyanis én mindig értelmiségi életformát éltem. A valóság az, hogy a földet és a föld munkáját városi gyermek létemre már korán megszerettem; felnőtt koromban pedig ez a foglalatosság a szellemi munkából való kikapcsolódást jelentette számomra, azt, amit másnak a sakk, a kávéház, az ital, a kártya vagy valamely sport. Azt hiszem, ezt a földszeretetet édesanyám közvetítésével — aki ugyancsak szerelmese volt a földnek-kertnek — anyai nagyapámtól örökölttem. Ő ugyancsak városi ember létére bolondja volt a földnek. Ez a nagyapám az egyházi anyakönyvek adatai alapján egy francia katona (miles) fiaként 1814-ben Strasbourgban született, kadétiskolában nevelkedett és az 1848-as forradalom után Bécsbe vetődött el, ahol francia nyelvtanítással kereste kenyerét. Ott vette feleségül egyik leánytanítványát: Herzle Josefát. Bécsből erdélyi mágnás (a hagyomány szerint egy Rhédey gróf) biztatására telepedett át Kolozsvárra, ahol mint francia (de mellesleg német és olasz) nyelvmester (linguae Gallicae magister) működött, sőt egy ideig a református kollégiumban is tanította a francia nyelvet fakultatív tantárgyként. Hát ez volt az én nagyapám, akinek itt Kolozsvárt szellemi munkás létére valóban férfikora teljében földszerzés és földművelés lett a szenvedélye, annyira, hogy minden keresetét és hitelét a földbe dugta.

— *A nagyapa itt Kolozsvár határában a Brétfűben gazdálkodott?*

— Ott kezdte meg a földvásárlást: a hegyközség középső lábujában egy kipusztult szőlő helyére gyümölcsöskertet telepített. Aztán az alsó lábban vásárolt egy kis parcella szőlőt, a Nádastere dűlőben pedig szántót és kaszálót. Utolsó vásárlása, bankkölcsonnel, egy hidelvei hóstáti belsőség volt (lakóház gazdasági épületekkel), az akkor még városszéli Boldog utcában.

— *Gyermekkorában itt a nagyapai háznál huzamosabb időt töltött Károly bácsi?*

— Nem. Nagyapámat még csak nem is ismertem. Halála idején (1884) mi már egy éve Temesvárt laktunk, s én is ott születtem (1883). Anyám onnan jött haza a temetésére s később a hagyaték likvidálására. Csupán a brétfűi gyümölcsöst és szőlőcskét örököltük, meg pár száz forintot. A földek, a belsőség eladási árából a hitelezőket kellett kielégíteni. Anyám az örökölt pénzzel azonnal egy keskeny telkecskét vásárolt a Brétfű aljában. Oda később egy kis nyári házat építtetett. Anyám, mindig csak anyám intézte ezeket. Apám nem szólott bele semmibe. Azt mondta: nadrággombból, ha telik, építs, mert nekem arra pénzem nincsen... Mire anyám csak annyit válaszolt: bízza csak reám, majd én eligazítom. Reábizta, s anyám mindent jól el is igazított. Ahogy aztán én lassan növekedtem, én lettem ebben a földvásárló, kertészkedő és építkező munkájában a segítsége, mert megmutatkozott, hogy családomban csak én voltam nagyapám és anyám földszeretetének örököse.

— *Ez az említett nyári ház a Brétfüben ott volt, ahová aztán Károly bácsi megépítette szüleinek a reprodukciókból oly jól ismert házat?*

— Pontosan amellet volt. Egy keskeny kis kertben. Nyáron az egész család kiköltözött oda, nyaralni. Máskor anyámmal ketten jártunk ki elvégezni a soros kerti munkákat. Én ott nőttek bele abba a gondolatba, hogy a kert része az ember életének, hogy a fák, növények úgy nőnek, úgy fejlődnek az ember keze nyomán, ahogy azt a természetet ismerő és értő ész eltervezi. Megtanultam dolgozni s megtanultam gyönyörködni a munka eredményében.

Ezt a házas kertet aztán anyám eladta, s az árával megvette azt a szomszédos, sokkal nagyobb kertet, ahová később megépítettem szüleimnek az előbb említett lakóházat.

— *A kerti munka minden csinját-bínját édesanyjától tanulta meg?*

— Eleinte tőle. Együtt vásároltuk a Schultz-kertészetből az oltványokat, s ketten ültettük el őket, nemes bazsarózsaágókat, szép rózsá- és oltott orgonatóveket hoztunk onnan, és ültettünk el. Mindezt a munkát nagyon megszerettem.

Volt azonban egy osztálytársam: Farkas Kálmán. Rödön az apjának szép gazdasága volt. Sokszor megfordultam ott náluk, s az öreg Farkas Albert hamarosan megkedvelt. Talán azért, mert a fiait egyáltalán nem érdekelte a gazdaság, én pedig szívesen szegődtem hozzá, hogy együtt járjuk a határt, a szántókat és kaszálókat, a belső istállókat és a külső hodályt. Korán reggel felköltött, hogy gyorsan reggelizünk és induljunk a gazdaságba. Jó gazda volt; sok mindent láttam és tanultam tőle, ami már akkor egyet jelentett a korszerű mezőgazdálkodással. Vásárokba is jártam vele: Tordára, Kolozsvárra.

— *Rödön nyilvánvalóan a vidéki földbirtokos világával került ismeret-ségbe. De mikor ismerkedett meg a falusi életformával?*

— Korán ismerkedtem meg azzal is. De nemcsak hogy megismertem, hanem meg is szerettem. Úgy hetedik-nyolcadik gimnazista koromban, amikor belekaptam Kalotaszegbe s már udvarolgattam is a türei református pap leányának, akit később feleségül is vettem, mondom, már akkor megtetszett nekem a falusi életforma. Megszerettem nagyon a tájat: Kalotaszeget és a népét. Bevallom, a falvak, az öreg, kerített templomok, a hatalmas csűrök, lakóházak, a temetők először csak mint rajz-téma érdekelték. Aztán megszerettem az embereket is. Azokat, akiknél laktam, akiknek a kosztját ettem, akiknek a faragásaiban vagy varrótásaiban elgyönyörködtem. Nem sok idő kellett, hogy Kalotaszeget járva felfedezzen magamnak Sztánát. Amikor aztán elvégeztem a műegyetemet, és Brassó meg Budapest között sokfelé akadt építészeti munkám, egyre csak azt hajtogattam magamban, hogy nekem éppen egy ilyen központos hely kell, ahonnan az építkezéseimet is viszonylag könnyűszerrel megközelíthetem. — Ne felejtse el, hogy akkoriban Sztánán a gyorsvonat is megállt. Elhatároztam tehát, hogy én addig nem nyugszom, amíg itt magamnak házat nem építek. S meg sem házasodom addig — ez szent! Vettem tehát egy kicsi meredek hegyoldali helyet az öreg Gegenbauernétől. Olyan kicsi helyet, ahová éppen csak hogy felhúzhattam a házacskámat. A hely szép volt: nem a faluban, hanem künn az erdőben, közel az állomáshoz. Igaz, ha a mellette valót kaptam volna meg, olcsóbban és jobban építkezhettem volna. Így a meredek oldalon sok földmunka előzte meg a tulajdonképpeni építkezést. No de nem sokat teketóriáztam, örvendtem, hogy emelkedik a házam. 1910-ben el is készült, s akkor megnősültem. Pesten laktunk akkor, tehát eleinte főleg csak a téli és kora tavaszi hónapokat töltöttük itt, mert hát nekem nyáron az építkezéseim mellett volt elfoglaltságom; s azokban az években Háromszéken dolgoztam sokat. Mikor a háború kitérősekor végleg Sztánára költöztünk, elhatároztam, hogy én minden évben vagy építek valamit magamnak, vagy pedig földet vásárolok. Építettem gazdasági épületeket, méhest, majd tanját, s vásároltam földeket.

— *A földvásárlás nyilvánvalóan azt jelentette, hogy az építész elkezdett gazdálkodni. Az otthonteremtés említett vágyán kívül milyen céllal fogott a földműveléshez?*

— Nekem a gazdálkodással messzebbre tekintő céljaim is voltak: a korszerű földművelésre akartam példát mutatni. Már diákkori nyári vándorlásaim idején, amikor az erdélyi népeletet, főleg a népi építészetet tanulmányoztam, sok mindent megfigyeltem, ami a gazdálkodás körébe vág. Nemcsak az épületeket, az eszközöket, melyekből sokat lerajzoltam, hanem a munkafolyamatokat is, a szántást, vetést, állatgondozást, istállózást, takarmányozást. Amit a parasztemberek kis gazdaságában láttam, összehasonlítottam azzal, amit szakszerűen vezetett, üzemszerűen termelő nagy gazdaságokban tapasztaltam. Izgatott, hogy az uradalmakban már alkalmazott modern gazdálkodást miképpen lehetne meghonosítani a kicsi gazdaságokban is. Én kezdettől fogva modernül igyekeztem gazdálkodni, berendezkedni. Ezen a tájon nekem volt legelőbb lófogató kukoricavető gépem, gabonaboronám, lókapám és váltóekém. Ez utóbbi tette lehetővé, hogy a meredek oldalon teraszos művelést tudtam meghonosítani. Tanultak is tőlem. Kérték kölcsön az eszközeimet, szerszámaimat, s aztán amint látták paraszt szomszédaim, hogy jobb, eredményesebb ezekkel dolgozni, maguk is hasonlókat szereztek be. Eleinte bátortalanul, aztán tömegesebben.

Az állatokat is körültekintően válogattam meg. Szarvasmarhából a hegyi borzderes mellett döntöttem. Ezt a fajtát én igyekeztem meghonosítani Kalotaszegen. Minden harmadik-negyedik esztendőben új borzderes bikát szereztem be. Hozták is teheneiket a faluból a gazdák. Látták, hogy nálam milyen szépek a borjak. Igavonó erő tekintetében lóra rendezkedtem be ökör vagy bivaly helyett. Mokánylovat tartottam. Csak azt, semmi mást, mert nincs annál okosabb, szerényebb és edzettebb állat. Nekem két olyan mokány kancám is volt, melyek még a hátukon viselték az ősi keresztet. Ezeket fel is vették a hivatalos törzskönyvbe. Sajnos a háború idején nyomuk veszett. Amikor lehetőségem támadt, hogy beleszóljak az állami méntelepek dolgába, arab és lipicai tenyészméneket kértem és kaptam Bánffyhunyadra és Egeresre. A két keleti fajta, az arab és a havasi mokányló kereszteződéséből kiváló utódok születtek. Felfrissült volna a kalotaszegi lóállomány, ha hamarosan ki nem tör a háború.

— *Gyermekkorában nem tartottak a szülői háznál állatot. Az állattartás gondját és örömét ezek szerint férfikorában ismerte meg?*

— Otthon, a szülői háznál, valóban nem tartottunk állatot. Bár ifjúkoromban apámmal, amikor ő a Szeben megyei telefonvonalakat építette ki az akkori országhatárokig, sokszor jártam a csak hegyi lovakkal járható havasi ösvényeket. Így a lóhoz valamelyes gyermekkori emlékeim is fűződtek. De igazában a lovat szűnői törpegazdaként ismertem és szerettem meg.

— *A ló volt tehát a kedvenc állata?*

— Az állatokat általában nagyon szerettem, de talán tényleg a ló, no meg a házőrző kutya férközött leginkább a szívemhez. A járművek közül a lófogató könnyű szekeret szerettem mindmáig. Persze ezek már mind elmúltak tőlem.

A ló az különleges állat. Azzal az ember nincsen egyedül. Beszélni, értekezni tud vele. S ahogy az néz a jó gazdája szemébe, okosan, értően... Volt olyan lovam, ha kicsaptak a kertbe legelni, s meghallotta, hogy én benn a házban füttyölök neki, rögtön odajött és nyújtotta be a nyakát az ablakban, várva a jó szót s a kockacukrot vagy sós kenyeret. Remek hátaslő volt; vele jártam a havast, s ha egy-egy ösvényen leszálltam róla, utánamkocogott, mint egy hű kutya.

A kutyát, azt is szerettem, de kint az udvaron. Volt egy házőrző kutyám: a Cigány. Fekete szőrű, fehér hassal. Kitűnően végezte a maga dolgát. Igen: végezte a dolgát. Éjjel szabadon volt, a tanya belső körzetét járta reggelig — túl nem lépte a határt soha —, reggel pedig jelentkezett, hogy tegyük láncra. Aztán aludt, csak

idegen közeledtére tartotta kötelességének az ugatást. Az idegennel szemben könyörtelen volt, de például az unokám, Enikő, úgy nyúzta-húzta, ahogy akarta.

— *A mezőgazdasági munkák közül mit kedvelt leginkább?*

— A szántást és a kaszálást. Ez a kettő volt az én igazi kedves sportom. Meggyőződésem, hogy ezek nélkül én nem is maradtam volna életben. Soha nem voltam erős fizikumú ember. Diákkoromban nem voltam tornász. Engem a mezőgazdasági munka edzett meg és tartott jó egészségben. Életem legszebb óráit a szántás és kaszálás közben éltem át. A szép szántás, az olyan guszthusos, az olyan csodálatos dolog. Különösen lóval. Jól betanított lovakkal. Ahogy azok mentek, pontosan a barázdán, ahogy befordultak, s nyomukban a gyönyörű, hibátlan barázda... Ezt csak az tudja érzékelni, aki már fogta az ekeszarvát, s aki a kezében tartott gyeplő egy-egy pici mozdításával irányítani tudta a ló mozgását. Aztán jó kaszával a szép kaszálás... Ez volt az én másik kedvelt sportom.

— *A szervező-szervezkedő Kós Károlynak a földművelés milyen cselekvési területet kínált?*

— Soha semmibe nem fogtam hűbelebalázs módjára. A gazdálkodást gyakorlati tanulással kezdtem. De szakkönyvekből is igyekeztem elsajátítani a mezőgazdasági tudományt. Bekapcsolódtam az EMGE munkájába. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület keretében elsősorban természetesen mint építész tevékenykedtem: korszerű istállók, ólak, színek, állások, jászlak, silók terveit készítettem, s ezeket az *Erdélyi Gazda* című szaklap propagálta. Kitűnő lap volt, kitűnő munkatársakkal. Különösen azután, hogy Szász Pál került az EMGE élére, s kiszorult onnan a korábbi ókonzervatív vezetés, a mezőgazdasági ismeretterjesztés a falu földműves népe körében nagy lendületet vett. A kitűnő lap mellett az egyesület tanfolyamokon ismertette meg a földművelő néppel az okszerű gazdálkodás módszereit. Már akkor szövetkezetekbe szervezte a földműveseket. Kiállítások, versenyek népszerűsítették az eredményeket. Napirendre került a gépesítés: szövetkezeti alapon vásárolták a gazdakörök a gépeket. Külföldről hozott apaállatokkal javították fel a szarvasmarha-, ló- és juhállományt. Szász Pál ahhoz is értett, hogy jól felkészült munkatársakkal vegye körül magát. Antal Dániel, Szövérdi Ferenc, Nagy Miklós neve jut most hirtelen eszembe, akik nagyszerűen végezték az egyesületi központban a szakismeretterjesztés feladatát. Ezek az akkor fiatal emberek azt akarták nálunk meghonosítani, ami akkor a világon — Dániában, Hollandiában, Német- és Franciaországban — a legjobban bevált. Az EMGE küldte őket külföldi tanulmányútra, hogy lássák: hol tart a nagyvilág. Ők körülnéztek s a tanultakat itthon igyekeztek hasznosítani. Szász Pálnak arra is gondja volt, hogy vidékenként jó szakembereket állítson a gazdaköri munka élére. Ilyen volt például Marosvásárhelyen Anghi Balázs, Kolozsvárt Telegdi László és még jó néhányan Erdély különböző vidékein.

— *Károly bácsi, most nehogy kidobjon, ha megkérdem: lényegében a gazdaság hozott-e valamit, vagy elnyelte az építész és az író honoráriumait is?*

— Jövedelmet nem hozott. Viszont azt sem mondhatom, hogy ráfizettem. Ha más életet élek, az többet került volna. Így legalább megvolt a családnak a mindennapi — jó friss tej, zöldségfélék, a majorság, a gyümölcs. Ezért nem kellett pénzt kiadni.

— *Azért ahogy én tudom, sok rossz földet összevásárolt?*

— Mind csak rosszat! Olyant is, ami után nem fizettem adót, mert az adókataszterek összeállításakor mint teljesen terméketlent vették nyilvántartásba. Tiszta kő volt. Ha megvettem egy-egy ilyen parcellácskát, csákánnyal mentünk ki azt feltörni, s tíz szekér követ is termeltünk ki egynapi szántás után. A termőtalajt a szó szoros értelmében én kellett megteremtsem. Aztán csereberéltem is a földeket. Adtam két-annyt vagy jobbat messzebb, hogy egy rosszabbat, de szomszédosat kaphassak érte. Szívesen is cseréltek velem földet, mert tudták, hogy én feljavítottam a talajt. Ezért

tartottam aránylag nagyszámú számosállatot, hogy legyen elegendő istállótrágyám. Anélkül Kalotaszeg köves, sovány talaja nem terem. A műtrágya ebben nemigen segítheti.

— *Mit termelt?*

— Mivel önellátásra és kísérletezésre rendezkedtem be, hát elég sok mindent termeltem. A fő törekvésem mégis az volt, hogy a gazdaságomban nekünk megfelelő modern vetésforgót alkalmazzak. A köves, meszes, sovány talajt csak így lehetett termésre kényszeríteni. A kertben és a tanyán gyümölcsfákkal kísérleteztem. Hosszú ideig kevés szerencsével, mert én az almát erőltettem. Az pedig nem szerette az én meszes talajomat. Viszont a dió, az igen! A ház elé ültetett diófám bebizonyította, hogy szereti a talajt és az éghajlatot. Én magát a diót, a gyümölcsöt nem nagyon kedvelem, de a fát, azt igen. Nincs annál szebb, nemesebb díszfa és hasznosabb gyümölcsfa, s a hulladékja, a lehullatott lombja a jó komposztrágyát szaporítja.

— *A hagyományos falusi életnek elengedhetetlen velejárója volt a városi piac látogatása. Károly bácsi járta-e a hetivásárokat és az országos sokadal-makat?*

— Természetesen. Hiszen a vidéki, falusi embernek elkerülhetetlen szükséglete volt a vásártartó központ felkeresése, kivált az olyan, mely egyúttal közigazgatási (járási) székhely is. Ilyen volt számomra, a sztánai lakos számára, de minden környékbeli ember számára Bánffyhunad. A vásáros napokon — és minden kedden volt ott kirakó- és állatvásár — megkaptunk ott jórészt mindent, olyan árut, terményt, állatot, anyagot, amire szükségünk volt. S elvégezhetők ügyes-bajos dolgainkat a járásbírószágon, szolgabírószágon, adóhivatalban, ügyvédnél, orvosnál, bankban, patikában.

De a vásár a falusi ember fő találkozóhelye is. Vidéki jóembereimmel én is rendszeren ott találkoztam, főleg az állatvásártéren, ahol szükséges volt széjjelnézni, már csak azért is, hogy lássam, hogyan alakul az állatok ára. És természetesen bevásároltam. Már reggel beadtam a boltba a cédulát, amire a feleségem összeírta a szükséges dolgokat, aztán hazafelé induláskor a kész csomagot csak betettem a szekér derekába. S miután a hunyadi intelligencia nagy részével, ügyvédekkel, orvosokkal — magyarokkal, románokkal — jó barátságban voltam, a vásár délutáni oszlásakor meg-meglátogattam néhányukat. Minden esetben benéztem havasi lovas kirándulásaim hűségese társának, a kórházigazgató Paşca doktornak a családjához; hozzájuk feleségemmel, gyermekeimmel különlegesen ragaszkodtunk.

— *Károly bácsi a mezőgazdasági szakoktatás ügyére is gondolt, még mielőtt a mezőgazdasági főiskolán tanított volna?*

— Mondottam, „minigazdálkodásommal” azt a célt is magam elé tűztem, hogy leindítsek valamit a vidéken: Kalotaszegen. Ezt a célt szolgálta volna a Bábonban tervezett mezőgazdasági iskola és annak a tangazdasága. Itt szeretnénk volna a kalotaszegieket megtanítani arra, hogy a sovány, gyenge, köves földből többet lehet kihozni, mint amennyire apáik erejéből tellett. Sok tervemhez hasonlóan ez is dugába dőlt. Csak a gazdasági rész épült fel, s a gyümölcsöt állítottuk be; ez sikerült is. Magára az iskolai rész kiépítésére a háború miatt már nem került sor.

— *A gazdálkodás nyomán milyen írások születtek?*

— Mondom, hogy az EMGE-nél a mezőgazdasági építészeti körébe vágó kérdésekkel foglalkoztam, ezekről írtam. Jó néhány cikkem jelent meg, később pedig egy könyvecskében foglaltam össze az ide vonatkozó legfontosabb tudnivalókat.

— *Gazdálkodott, kertészkedett itt Kolozsvár határában is?*

— Hát annyiban, hogy a háború után, első honoráriumomból vettem itt a Sza-

mos-parton egy csepp kertet, hogy legyen hová kimenjek egy kicsit fizikai munkát végezni. Ott az ásástól kaszálásig mindent én csináltam. Senki nem szólt bele a dologba; ez az én birodalmam volt.

— *Hány éves koráig kaszált?*

— Ezelőtt 6-8 évvel, 82 éves koromban még én kaszáltam le a füvet; egy szívinfarktus után aztán többet nem végezhettem semmilyen földmunkát.

— *Itt a Rákóczi úton, ahová nemrégiben költözött, lehet-e most gazdálkodni?*

— Szép nagy kert van itt. Jó meleg oldal, déli fekvésű. Ebben az oldalban voltak a régi kolozsvári szőlők, amíg a filoxéra ki nem pusztította őket. Ez a mi kertünk — igazában a vejemé és a lányomé — valamikor szakszerűen beállított, gondosan művelt gyümölcsös volt. A szakszerűség nyomai még ma is látszanak, bár az utóbbi évtizedekben rettenetesen elvadult. Hát én nem akarok beleszólni a dolgokba... De azért a jövő tavaszon megpróbálkozom a gyümölcsfákat rendbe szedni. A fákat meg kellene ritkítani, koronáikat szabályozni, igen sok a hitvány szilvafa. Ezek az enyéim pedig sajnálnak kívánni akár egyetlen fát is. Gyönyörködnek bennük, s ezért eltűrik, hogy az értéktelenebb fák elöljék az értékesebbeket, nemesebbeket. Nem akarok nagyon beleavatkozni a dolgokba, de azért lassanként csak ráveszem őket, hogy a jó fák érdekében a hitványakat vágjuk ki. Lassan kell megközelítenem a dolgokat, nehogy háborúságot idézzek elő a családban.

— *A földművelésnek, kertészkedésnek volt-e valami hatása írói munkásságára?*

— Valami csak kellett hogy legyen. Tudtam, hogyan él, miképpen gondolkozik a földműves ember. Ezt én belülről ismertem meg, megírhattam hitelesen. Ennyiben tehát volt hatása.

— *„Az orszáépítőben” az a gondolat, hogy itt meg kellett egy népet tanítani a földművelésre, valamiképpen nem saját élettapasztalatából kívánczolt a tolla alá?*

— Valószínű, de anélkül, hogy erre én írás közben gondoltam volna. Most így visszanezőben talán igazad lehet abban, hogy sok, falun szerzett élettapasztalatom nyert e regényben irodalmi köntözt. De mindez önkéntelenül épült bele az írásba, nem tudatosan.

— *Más beszélgetésünkből tudom, hogy Károly bácsinak a ma divatozó lakóház-építéssel szemben pontosan megfogalmazott, mondhatnám: pontokba foglalt különvéleménye van. Ezt a kérdést most nem is firtatnám, de azt már megkérdezném, hogy vajon nem éppen a kertészkedés, a napi egy-két órai földművelő munka segítene a tömbházak lakóinak a rossz kedélyállapotán, idegességén? A városi ember egyre növekvő szabad idejének egy részét nem volna-e jó valami effélére használni? Nem származna ebből sok egyéni és közösségi haszon?*

— Dehogynem! De mennyire! Hát éppen ez az, amit én állandóan mondok. Az ember életét széppé, kellemessé kell tenni. Hogy az építés ennek érdekében mit tehet, arról nem beszélek; te figyelmeztettél, hogy ez most nem tartozik ide. De az már idetartozik, hogy az új lakótelepek tömbházaiba zsúfolt embereket valamiképpen visszakapcsoljuk a természetbe. Ennek jó lehetősége kínálkoznék abban, ha a városok környékén a kiskertészkedést fellendítenők. Nem valami újat kell kitalálni, hanem csak régi, jól bevált hagyományt feleleveníteni és természetesen korszerű módon alkalmazni. Ahogy elvadultak itt a mi oldalunkon a régi kolozsvári kertek, ugyanúgy történt az másutt is. Én hiszem, hogy most reájuk terelődik a figyelem. Fel kellene támasztani a régi hegyközségi hagyományokat — Közép-Kelet-Európá-

ban szinte mindenütt van ilyen hagyomány —, s szövetkezeti alapon minél több embert kellene bevonni a kertészkedésbe. Ez hobbinak is — jaj de csúf szó! — a legjobb lenne. Egészséges, hasznos. Kis befektetéssel nagy dolgot lehetne művelni. No de törjétek ti, fiatalok ezen a fejeteket, én már vénember vagyok, nekem elég, ha itt hátul a nagy diófa alatt megpihenhetek. Ti gondolkozatok, s csináljátok, ahogy jónak látjátok.

— Az emberiség gondja-baja felett meditáló Bolyai János az *Údvtan című utópiáját* írva azt ajánlotta embertársainak, hogy mindenki, foglalkozásra való tekintet nélkül, végezzen napi kétórai földművelő munkát. Az ellátáson kívül test és lélek egészsége kívánná ezt így. Bolyai tanácsa talán ma időszerűbb, mint ötnegyed évszázaddal ezelőtt?

— Feltétlenül, mert a természettől való elszakadás akkor még a kezdet kezdetén tartott. De látod, a zseniális elme észrevette, hogy baj van, s hogy még nagyobb baj lehet. Jelezte a veszedelmet. Kilencven esztendővel a háтам megett csak azt mondhatom, hogy minden embernek külön-külön meg kell teremtenie a harmóniát maga és a természet között. Minél hamarabb jön létre ez az összhang, annál szerencsésebb az ember.

